

Conceptul de cultura

Reflectia filosofica asupra umanului a surprins, inca de la inceputurile autonomizarii ei, una dintre cele mai importante trasaturi ale omului – aceea de a conferi, in functie de necesitatile sale, sensuri, mediului in care traieste, raportandu-se preferential la elementele componente ale acestuia. Inlocuirea indiferentei cu aprecierea, fundamentata pe anumite criterii, constituie componenta definitorie a „constiintei de sine”. Selectiile, ierarhizarile, preferintele acordate obiectelor, fenomenelor, comportamentelor umane, creatiilor materiale sau ideale ale omului, dupa masura in care ele satisfac la un moment dat sau in general trebuintele, dorintele si idealurile acestuia, definesc in gradul cel mai inalt forta si profunzimea „constiintei si cunoasterii de sine.”

Cand gradul de luciditate reflexiva si analitica a permis individului precizarea unor motive si criterii, pentru multiplele situatii de alegere, el a putut sa constientizeze caracterul preferabil sau dezirabil al unui lucru, in raport cu altul, al unei situatii in raport cu alta etc. Preferinta a fost si este determinata de altfel, de un ansamblu de conditii, apartinand naturii complexe bio – psiho – sociale si istorice, in acelasi timp a omului. Iata cum „faptul valoric”, prin diversitatea si permanenta sa, constituie acea „canava” solida pe care se realizeaza „broderia” existentei umane.

O insusire, un obiect, o relatie, o atitudine, o comportare, o creatie umana, o idee, un sistem teoretic, o individualitate etc., devin fapte valorice, deodata ce intra in campul intereselor si aprecierilor noastre, capatand semnificatii variabile, in functie de particularitatile subiectului individual sau social, de gustul personal sau stilul cultural, de obiceiuri, traditii, conjuncturi istorico-sociale etc.

Mediul faptelor valorice, constituit ca o infruntare a naturii, ca o nevoie de desprindere, dar si de cuprindere, de integrare dar si de depasire a ei, presupune initial o divizare in componente opuse, pozitive si negative, mai precis in placute, dorite, promovate, cultivate, pe de o parte si neplacute, indezirabile, evitate, respinse, pe de alta. Ulterior, intre cei doi poli apare un ansamblu de trepte intermediare, impuse de bogatia si complexitatea fenomenului axiologic.

Rezultatele actelor apreciative se concentreaza in ceea ce numim, in sens generic, „valori” – obiectul multor comentarii filosofice, in general, si, axiologice in special. Platon concepe o viziune asupra lumii, in cadrul careia, unitatea in diversitate este subordonata unei profunde intelegeri a esentei umane, prin intermediul valorilor de Bine, Frumos, Armonie, Dreptate, sau mai precis, prin intermediul principiului unic de Valoare, neschimbator, nepieritor, etern, absolut. Filosofia kantiana intemeiaza critic o teorie a valorilor, care nu are in varful piramidei acestora Binele, ca la Platon sau Aristotel, ci posibilul purtator al valorilor, Omul. In „Critica facultatii de judecare”, Kant restrange considerabil partea consacrata explicarii naturii, prin cauze finale, in favoarea teoretizarii sentimentului de placere, legat de conceptul finalitatii naturii, sentiment cu o marcanta independenta in planul artei. Demersul are ca scop, atat conturarea rolului facultatii de judecare in stabilirea unei punti intre intelect si ratiune, cat si subordonarea capacitatii ei critice, functiei active a subiectivitatii umane, concretizate in menirea valorizarii. Kant intemeiaza astfel necesitatea axiologiei, ca teorie a valorii, al carei continut se situeaza, pe de o parte, intre facultatile de cunoastere si facultatea de a dori, si, pe de alta parte, intre natura si libertate.

Ca domeniu aparte al filosofiei axiologia s-a constituit insa, la jumatarea secolului trecut, sub necesitatea explicarii conditiei umane, ca un univers independent, fata de conditiile experientei. In acelasi timp, ea trebuia sa raspunda cerintei de a detasa, in cadrul problematicii general filosofice, setul de idei referitoare la geneza, structura, interactiunea, ierarhizarea si criteriile de ierarhizare, functiile si corelatiile valorilor, dinamica sistemelor de valori, si nu in ultimul rand

cel privind cunoasterea valorilor. Valorile nu sunt lucruri, desi nu pot exista fara suport material; ele nu sunt nici idei, concepte, notiuni, simboluri etc. Valorile de corectitudine, bunatate, frumuseti etc., nu se confunda cu ideile de a fi corect, bun, frumos etc., pentru ca spre deosebire de acestea din urma, care sunt analizate cu ajutorul unor concepte apartinand cunoasterii teoretice, valorile pot fi cunoscute si intelese prin experienta nemijlocita a subiectului si prin trairile lui afective. Ele nu se confunda insa, nici cu trairile, pentru ca au un caracter general si pot fi transpuse in termeni conceptuali. „Valorile, afirma Tudor Vianu, sunt generale ca si conceptele, dar ele sunt generale intr-alt fel. Conceptele sunt generale, prin raport cu lucrurile particulare pe care le subsumeaza.

Valorile sunt generale prin raport cu cunostintele care prin actele lor deziderative le cuprind. Exista concepte generale pentru ca exista lucruri insumabile. Exista valori generale pentru ca pot exista acte deziderative identice... Generalitatea valorilor presupune deci multiplicitatea unor lucruri partial deosebite si partial asemanatoare si multiplicitatea unor acte de dorinta in intregime.

Ele nu au, prin urmare, o existenta naturala, ci una sociala si relationala. Nu sunt nici un atribut intrinsec al unor structuri materiale sau ideale, nici un atribut intrinsec al subiectului, ci un mod specific de raportare preferentiala si deziderativa a subiectului la obiect pe baza unor criterii sociale si tocmai de aceea variabile (specificitatea societatii, gradul de cultura, particularitatile etnice, obiceiuri, traditii, nivelul de instruire, conjunctura socio-politica etc.), dar numai intre anumite limite.

Omul acorda valoare obiectelor, comportamentelor, ideilor etc., sau acestea capata valoare utilitara, etica, estetica, stiintifica etc., pentru ca omul gaseste in ele ecoul unor necesitati si deziderate umane, pentru ca nu ramane indiferent in fata lor ci este impresionat de trasaturile sau de calitatile pe care le poarta.

Valoarea nu este prin urmare ceva „in sine”, fie ca apartine obiectului, fie subiectului. Ea este un produs; ca posibilitate, rezida deopotriva in lucruri, care integrate in activitatea omului, nu mai pot fi neutre din punct de vedere axiologic, ca si in subiect, care dispune totdeauna de un potential axiologic; ca realitate, provine din concordanta, prin cunoastere si actiune, a celor doi factori. „Valoarea este pentru noi – spunea Tudor Vianu – expresia unei anumite posibilitati, a posibilitatii unei adaptari satisfacatoare intre lucru si constiinta. Oamenii sunt mereu altii, nevoile lor se schimba si obiectele care sa le satisfaca pot sa dispara... Ramane in aceasta ceva permanent, si anume valoarea, ca expresie ideala a unui acord intre ea si lucrul care poate fi oricand realizat.” Ca entitate relationala, valoarea presupune existenta unui moment obiectiv reprezentat de lucrul, fenomenul, insusirea, ideea, comportamentul etc. care sufera aprecierea si constituie deci, obiectul procesului de valorizare si momentul subiectiv – omul – considerat din punct de vedere al capacitatilor sale axiologice, al insusirilor care fac posibila o apreciere corecta. Legatura dintre cei doi factori depinde de amploarea experientei social-istorice, de valentele cognitive si praxiologice ale comunitatii umane, de ansamblul trasaturilor care definesc conditia umana, in general, si, la un moment dat al desfasurarii social-istorice. Subiectul axiologic este prin urmare trans-individual. Valorile nu pot fi reduse la o dorinta sau preferinta individuala, ci apar ca rezultante ale unei game largi de aprecieri.

Ele nu sunt proprietati constitutive ale lucrurilor, ci calitati pe care le capata pentru om elementele realitatii obiective si subiective, elemente privite prin prisma unei atitudini umane determinate de contextul general-istoric. In acelasi timp, valoarea este o relatie: acea relatie dintre om si diversitatea lumii sale, in care prin polaritate si ierarhie, se exprima aprecierea acordata de o persoana sau o colectivitate umana unor obiecte, fenomene, insusiri (naturale, sociale, psihologice), comportamente, fapte, idei, creatii de diverse tipuri etc., in virtutea capacitatii acestora de a satisface necesitati, aspiratii, dorinte umane. Prima caracteristica a valorii, aceea de calitate, atribut, insusire, ne dezvaluie gradul sau de perenitate, de constanta si sensibilitate fata de actiunea eroziva a timpului. In marile capodopere ale istoriei culturii exista ceva universal-uman ce nu dispare, in ciuda numeroaselor si, uneori, radicalelor modificari ce se produc in societate. Cealalta caracteristica a valorii – de relatie – ne dezvaluie istoricitatea si

procesualitatea valorilor, a caror miscare si actiune formativa, modificatoare are loc intr-o lume dinamica, vesnic schimbatoare.

Din acest punct de vedere, marii clasici ai culturii, desi raman mereu ei insisi, sunt totusi mereu altii (si tocmai in acest lucru consta genialitatea lor), in sensul ca au alte rezonante in mintea si sufletul oamenilor. Orice specie de valori (morala, estetica, teoretica, religioasa, utilitara, politica etc.) se caracterizeaza prin polaritate si ierarhie. Polaritatea consta in faptul ca valoarea implica prezenta unui da si a unui nu, a unei aprobari si a unei dezaprobari, a unei si frumosul sunt corelative cu eroarea, raul si uratul, utilitatea cu inutilul, vitejia cu lasitatea, modestia cu ingamfarea, blandetea cu cruzimea, inteligenta cu prostia etc. O afinitate adanca leaga si conditioneaza reciproc termenii acestor relatii. Pentru ca oamenii au ajuns sa se bucure de adevar, bine si frumos, ei pot sa respinga eroarea, raul si uratul. „Numai pentru ca aspiratia noastra, sustine Tudor Vianu, a descoperit vitejia, nobletea si cumpatarea, repulsia noastra inregistreaza lasitatea, vulgaritatea si intemperanta ... Cine doreste nu numai sa cuprinda, dar sa si realizeze valorile, trebuie sa le apere impotriva nonvalorilor cu care ele se leaga.” O valoare pozitiva nu trebuie aparata asadar impotriva alteia (frumosul de bine, sacrul de adevar, dreptatea de tragic etc.), ci impotriva valorii negative situata la polul opus (frumosul de urat, sacrul de profan, dreptatea de nedreptate etc.) Pentru ca domeniul valorilor incepe acolo unde obiectele, creatiile, comportamentele etc. nu stau pentru om pe acelasi plan, ci li se acorda o inegalitate de rang si de sens (pozitiv sau negativ), adica sunt apreciate diferit in functie de modul cum raspund trebuintelor, dorintelor si aspiratiilor de moment, sau generale, el se caracterizeaza prin ierarhie. Experienta traita de om releva un registru intens al atractiilor, preferintelor, actelor intentionale de aprecieri etc., care exprima de altfel, complexitatea procesului de valorizare.

Se impune astfel, distinctia intre valoare si valorizare. Valorizarea – spirit obiectivat, exteriorizat, intruchipat in forme materiale relativ stabile, este rezultatul unui proces de cunoastere si de creatie. Ea nu se obtine printr-o simpla cuprindere a unor lucruri in sfera valorilor, sau prin simpla satisfacere a unei placeri, a unei dorinte. Valorizarea este un act de pretuire, de apreciere a valorilor, rezultat al unui proces de recunoastere, care presupune existenta prealabila a acestora. Valoarea reprezinta o investitie de inteligenta, de sensibilitate, de pasiune si fantezie etc. Valorizarea este realizarea unei asemenea investitii, ca izvor de imbogatire spirituala si ca factor de actiune. Filosoful roman, Petre Andrei, sustine ca intreaga cunoastere presupune valoare: „Implicata in orice act de cunoastere este adevarata putere creatoare a cunoasterii... Valoarea este o conditie logica a cunostintei generale omenesti si ca atare nu exista nici un domeniu in care sa nu fie afirmata valoarea.”

Valorile apar asadar ca semnificatii umane, care confera o noua dimensiune lucrurilor, fenomenelor, idealurilor etc., transformandu-le in bunuri culturale. Fiind proiectii subiective asupra obiectelor, procesul crearii lor, este procesul autocreatiei de sine a omului. Omul este acela care creeaza valorile, dar in acelasi timp se creeaza pe sine si se autodepasesc prin valori. Daca procesul prin care omul construiește o a doua natura, pe baza celei care l-a produs